บทวิจารณ์หนังสือ
Book Review

สุกัญญา บำรุงสุข
Sukunya Bumroongsook

Dalrymple, William. (2007) *The Last Mughal: The Fall of a Dynasty, Delhi,* 1857. New Delhi: Penguin Books. 578 pages.

การกบฏครั้งใหญ่ในอินเดียใน ค.ศ. 1857 เป็นเหตุการณ์สำคัญที่ทำให้ราชวงศ์มุฆัลซึ่งสืบทอดมาสามร้อยกว่าปีต้องล่มสลาย ในขณะเดียวกันบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษที่เคยทำหน้าที่ปกครองดินแดนที่ยึดได้ในอินเดียก็ต้องถูกล้มเลิกไป และส่งผลให้รัฐบาลอังกฤษเข้าปกครองดินแดนอาณานิคมแห่งนี้โดยตรง กบฏเริ่มต้นจากเหล่าทหารซีปอยในกองทัพของอังกฤษในภาคกลางที่จับอาวุธประหัตประหารนายทหารอังกฤษและครอบครัว แล้วขยายเป็นการลุกฮือขึ้นต่อสู้ของเจ้าพื้นเมืองและขุนนางท้องถิ่นทั้งมุสลิมและฮินดูที่ต้องการล้มล้างอำนาจของอังกฤษ ความวุ่นวายลุกลามอยู่ในภาคเหนือและภาคกลางของอินเดียจนถึง ค.ศ. 1858 อังกฤษจึงสามารถปราบปรามให้สงบลงได้

ใน ปี 1857 ความยิ่งใหญ่ของราชวงศ์มุฆัลสูญสิ้นไปนานแล้ว อาณาจักรของบาฮาดูร์ ชาห์ ที่ 2 หรือซาฟาร์ จักรพรรดิองค์สุดท้ายของมุฆัลเหลืออยู่เพียงแค่เมืองเดลีและบริเวณใกล้เคียง ยิ่งไปกว่านั้นในอาณาจักรของพระองค์ ซาฟาร์ก็ไม่ได้ทรงมีอำนาจเด็ดขาด ผู้แทนของอังกฤษมาประจำ

อยู่ที่เดลี และคอยควบคุมความเคลื่อนไหวของพระองค์ทุกย่างก้าว แม้แต่การแต่งตั้งรัช-ทายาท พระองค์ก็ไม่อาจทำได้ตามพระทัย ต้องได้รับการยินยอมจากอังกฤษเสียก่อน จึงจะทรงทำได้ ในปีนั้น ซาฟาร์มีพระชนม์ได้ 81 พรรษาแล้ว ทรงใช้เวลาส่วนใหญ่แต่งบทกวี สนทนากับนักปราชญ์ผู้รู้ทางศาสนา เสด็จชมอุทยานที่ทรงออกแบบเองและเสด็จประพาสล่าสัตว์เป็นครั้งคราว แต่จู่ ๆ วันหนึ่งในเดือนพฤษภาคม พระองค์กลับได้รับมอบหมายภาระที่ไม่ได้ทรงคาดคิดมาก่อน พวกทหารซีปอยและทหารม้าที่เป็นกบฏต่ออังกฤษรุดมาที่เดลี และประกาศให้พระองค์เป็นจักรพรรดิของพวกเขาและทรงเป็นผู้นำการต่อสู้ครั้งใหญ่เพื่อขับไล่อังกฤษออกไปจากอินเดีย

วิลเลียม ดาลริมเพิลมีชื่อเสียงในเรื่องการเขียนงานประวัติศาสตร์ที่มีสีสันและการค้นคว้าอย่างละเอียดถี่ถ้วน ผลงานล่าสุดเรื่องนี้ยังคงความโดดเด่นตามแบบของดาลริมเพิล ทั้ง ๆ ที่มีงานเขียนของนักประวัติศาสตร์คนอื่น ๆ เกี่ยวกับกบฏ ค.ศ. 1857 มาหลายต่อหลายเล่มแล้ว แต่งานของดาลริมเพิลนอกจากจะให้ความสนุกเพลิดเพลินจนเกือบจะวางไม่ลงแล้ว ยังให้ความรู้ในแง่มุมใหม่ที่มีส่วนทำให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์อินเดียได้อย่างลึกซึ้ง

จุดเด่นของหนังสือเล่มนี้คือการค้นคว้าหลักฐานทั้งจากฝ่ายอังกฤษและฝ่ายอินเดีย หนังสือเกี่ยวกับกบฏ ค.ศ. 1857 ก่อนหน้านี้ มักจะใช้แต่หลักฐานจากฝ่ายอังกฤษ โดยเชื่อกันว่าเอกสารทางฝ่ายอินเดียถูกทำลายสูญหายไปแล้ว แต่ดาลริมเพิลพบว่ามีเอกสารของฝ่ายราชสำนักเดลีที่เกี่ยวกับเหตุการณ์นี้ที่ยังเก็บรักษาไว้ในหอจดหมายเหตุแห่งชาติที่กรุงเดลีอีกเป็นจำนวนมากกว่า 20,000 ชิ้น เป็นภาษาเปอร์เซียและอูรดู เอกสารเหล่านี้ถูกขนไปไว้ที่กัลกัตตาหลังการกบฏและมีการทำบัญชีเอกสารเมื่อ ค.ศ. 1921 ภายหลังจึงได้ย้ายมาไว้ที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติที่เดลี เอกสารจดหมายเหตุเหล่านี้มีทั้งบันทึกทางการสั้น ๆ คำร้อง คำสั่ง ฎีกา ใบเสร็จ บัญชีรายชื่อผู้มาประชุม บัญชีความเสียหาย บันทึกของสายลับ ประกาศทางการ รวมทั้งหนังสือพิมพ์ภาษาอูรดูและข่าวราชการที่ออกตลอดช่วงเวลาที่เดลีถูกปิดล้อม

อีกด้วย นอกจากนั้นดาลริมเพิลยังใช้บันทึกความทรงจำของชาวมุสลิมที่อยู่ร่วมในเหตุการณ์ทั้งที่เป็นข้าราชสำนักและกวี ประกอบการศึกษาด้วย

ในด้านเอกสารจดหมายเหตุฝ่ายอังกฤษ เขายังพบว่ามีแหล่งเอกสารที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งที่เก็บเอกสารของเจ้าหน้าที่อังกฤษในการวางแผนปราบกบฏอยู่ที่หอจดหมายเหตุเมืองละฮอร์ รัฐปัญจาบ ซึ่งในเวลานั้นเป็นศูนย์บัญชาการสำคัญในการปราบกบฏ ในการค้นคว้าเกี่ยวกับบั้นปลายชีวิตของซาฟาร์จักรพรรดิองค์สุดท้ายของมุฆัล เขาก็ติดตามพระองค์ไปจนถึงย่างกุ้ง ณ ที่นั้น ดาลริม-เพิลพบเรื่องที่น่าทึ่งมาก คือ เอกสารของอังกฤษที่เกี่ยวกับ "นักโทษของรัฐ" พระองค์นี้ หอจดหมายเหตุแห่งชาติของพม่าได้จัดทำบัญชีและสแกนเก็บรักษาไว้รูปดิจิตอลแล้ว เขาจึงได้เอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับซาฟาร์ในช่วงที่ทรงถูกเนรเทศอยู่ที่พม่าทั้งหมดบรรจุในแผ่นซีดีแผ่นเดียว

ดาลริมเพิลเสนอภาพช่วงเวลาสุดท้ายของราชวงศ์มุฆัลผ่านชีวิตของจักรพรรดิองค์สุดท้ายที่ทรงพยายามยึดเหนี่ยวเงาแห่งความรุ่งโรจน์ของมุฆัลที่ยังคงเหลืออยู่ ให้เห็นความลังเลไม่แน่พระทัยของพระองค์ที่จะต้องรับเป็นผู้นำการต่อสู้ พระองค์อยู่ท่ามกลางคนสนิท มเหสีและโอรสที่ต่างก็แข่งกันเสนอความคิดเห็นที่แตกต่างกันและพยายามมีอิทธิพลเหนือจักรพรรดิชรา ความทะเยอทะยานแก่งแย่งอำนาจในหมู่เจ้านายและขุนนางมุฆัลนั่นเองที่ลดทอนพลังการต่อต้านอังกฤษ ดาลริมเพิลบรรยายสถานการณ์ความเคลื่อนไหว ความตึงเครียด การวางแผนการรบและการลงมือปฏิบัติของทั้งฝ่ายกบฏและของฝ่ายอังกฤษอย่างละเอียด เป็นขั้นตอน ชวนติดตามอย่างตื่นเต้น ทั้งสองฝ่ายต่างใช้ความรุนแรงไม่แพ้กันและบางภาพที่ดาลริมเพิลเสนอนั้นทำให้ผู้อ่านต้องนิ่งงันไปด้วยความสลดใจและสยดสยอง

จุดจบของซาฟาร์คือการถูกเนรเทศไปอยู่ที่ย่างกุ้ง ในพม่า และสวรรคตใน ค.ศ. 1862 ส่วนเดลีเมืองหลวงของพระองค์ก็ตกอยู่ในสภาพที่ถูกทำลายย่อยยับไม่ผิดกัน ทั้งจากน้ำมือของทหารซีปอยและนักรบมุสลิมที่เข้ามาในเมืองเพื่อต่อสู้ขับไล่อังกฤษ และจากฝีมือของกองทัพอังกฤษที่ปิดล้อมเมืองและเข้ามายึดเมืองได้ในที่สุด ในตอนแรกชาวเดลีไม่น้อยที่ยินดีปรีดา

ร่วมมือกับพวกทหารซีปอยและนักรบมุสลิมในการขับไล่อังกฤษ แต่ไม่นานก็พบว่าพวกตนต้องรับเคราะห์กรรม จากการต่อต้าน ร้านค้าบ้านเรือนถูกปล้นทรัพย์สินเงินทองสินค้าถูกบรรดาทหารที่ไม่ได้รับเงินเดือนยึดไปตามอำเภอใจ อาหารการกินขาดแคลนจนถึงขั้นมีคนอดตาย เพราะอาหารจำนวนมากต้องไปเลี้ยงทหารและนักรบ ในขณะเดียวกันการปิดล้อมของอังกฤษก็ยิ่งทำให้ไม่มีทางที่นำเสบียงอาหารมาเพิ่มเติมได้ เมื่ออังกฤษยึดเมืองเดลีได้ในเดือนกันยายน อังกฤษก็ประหารชาวเมืองจำนวนมากอย่างไร้ความปรานี เผาทำลายวัง อาคารบ้านเรือน ตลาดร้านรวง อุทยานและศาสน-สถานต่าง ๆ ทำให้เดลีที่สวยงามกลายเป็นเมืองร้างที่เต็มไปด้วยซากปรักหักพังและซากศพที่ถูกทิ้งให้เน่าคาเมือง เป็นการล้างแค้นให้แก่ชาวอังกฤษในเมืองเดลีที่ถูกสังหารในช่วงการกบฏ และเป็นบทเรียนแก่ชาวอินเดียให้รู้ถึงผลลัพธ์ที่จะได้จากการต่อกรกับอังกฤษ

ดาลริมเพิลยังถ่ายทอดชีวิตของชาวเมืองเดลีในท่ามกลางกระแสแห่งความวุ่นวาย สับสน การจลาจล และการต่อสู้ ได้อย่างทั่วถึง ไม่ว่าบัณฑิตฮินดูที่เรียกร้องให้ชาวฮินดูเดลีละทิ้งร้านค้าออกไปร่วมรบตามแบบวีรกษัตริย์ในมหาภารตะ ปัญญาชนมุสลิมที่ผิดหวังกับพฤติกรรมของทหารซีปอยและนักรบมุสลิมที่ปล้นชิงทรัพย์ฉุดคร่าสตรีในเมืองจนเปลี่ยนใจเป็นสายลับส่งข่าวสารในเมืองไปให้แก่ฝ่ายอังกฤษ หรือนางรำที่อาศัยช่วงเวลาที่อังกฤษโจมตีเมืองหลบลี้สามีหนีตามชู้รักไป หรือบรรดานักการพนันที่ไม่ได้หวาดหวั่นภัยการรบ ไปหลบเล่นการพนันในบ้านที่เพิ่งถูกกระสุนปืนใหญ่อังกฤษพังทะลายอย่างไม่กลัวเกรงและยังไปแอบดูพวกผู้หญิงในบ้านใกล้เรือนเคียงทำให้คนในบ้านนั้นหวาดหวั่นใจจนต้องทำเรื่องฟ้องร้องเรียนทางการ รวมไปถึงพ่อค้าขายขนมหวานที่ยืนกรานไม่ยอมนำขนมงวดใหม่ไปส่งค่ายทหารจนกว่าจะได้รับเงินค่าขนมที่ค้างเสียก่อน รายละเอียดเหล่านี้ทำให้ภาพชีวิตในเมืองเดลีเต็มเปี่ยมด้วยสีสันและผู้คนในเมืองเหมือนมีลมหายใจขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง

ในสายตาของดาลริมเพิล เดลีในสมัยซาฟาร์ยังเป็นเมืองศูนย์กลางของศิลปวิทยาการของโลกมุสลิมและฮินดู เป็นเมืองที่มีผู้คนอยู่กันหนาแน่น การค้ารุ่งเรือง กวี นักปราชญ์ พ่อค้าวาณิช ช่างฝีมือชุมนุมกันอยู่ในเมืองที่ชาวฮินดูและมุสลิมอยู่ด้วยกันอย่างสันติ ภายใต้การปกครองอย่างมีขันติธรรมของจักรพรรดิมุฆัล ไม่ว่าซาฟาร์จะทรงโลเลหรืออ่อนแออย่างไร แต่สิ่งหนึ่งที่ดาลริมเพิลย้ำคือ ทรงคุ้มครองพวกฮินดูในเดลีไม่ให้ถูกมุสลิมย่ำยี ในช่วงเวลาคับขันที่เดลีถูกปิดล้อมหลังการกบฏ นักรบมุสลิมจากเมืองอื่น ๆ ที่พากันมาเดลีเพื่อร่วมรบและผู้นำศาสนาอิสลามฝ่ายเคร่งครัดบางกลุ่มมองว่าพวกฮินดูนอกศาสนาเป็นพวกเดียวกับอังกฤษ เป็นศัตรูของมุสลิมเท่า ๆ กับพวกฝรั่ง แต่ซาฟาร์ทรงปกป้องชุมชนฮินดูเช่นที่บรรพบุรุษของพระองค์เคยกระทำ เมื่อพวกนักรบมุสลิมหัวรุนแรงฆ่าวัวตรงหน้ามัสยิดใหญ่อย่างไม่เกรงใจพวกฮินดู และยังประกาศท้าทายว่า ถ้าพวกฮินดูประท้วงก็จะฆ่าเสียให้หมด พวกฮินดูก็ตอบโต้ด้วยการลอบสังหารนักรบมุสลิมต่างเมืองเป็นการตอบแทน ซาฟาร์ไม่ทรงรีรอ ทรงหาทางระงับเหตุที่จะนำไปสู่ความบาดหมางระหว่างชุมชนทันที ทรงประกาศห้ามฆ่าวัวไม่ว่าจะในกรณีใด ๆ ทั้งสิ้น รวมไปถึงห้ามกินเนื้อวัว ใครฆ่าวัวจะถูกลงโทษถึงตาย ด้วยการยิงจากกระบอกปืนใหญ่ และมีการจับกุมพ่อค้าชาวมุสลิมที่ขายอาหารปิ้งย่างที่ถูกกล่าวหาว่าใช้เนื้อวัวประกอบอาหารด้วย

แต่วิธีการหนึ่งที่ทรงประกาศใช้เพื่อจะระงับความขัดแย้งนี้ก็สะท้อนความไม่สันทัดจัดเจนในการบริหารของซาฟาร์ ด้วยความหวังดีพระองค์สั่งให้นำวัวทั้งหมดของชาวมุสลิมในเดลีมาไว้ที่สถานีตำรวจกลางเมือง ถ้าพระองค์จับนักรบมุสลิมไม่ได้ พระองค์ก็ทรงจับวัวมาขังไว้ได้ ไม่ให้ใครทำอันตราย แต่ทว่าเจ้าหน้าที่รีบเขียนไปทูลว่า ถ้าทำเช่นนั้น จะต้องหาที่กว้างใหญ่พอให้วัวไม่ต่ำกว่า 500–1,000 ตัวอยู่ และต้องหาหญ้าจำนวนมากมาเลี้ยงวัวอีกด้วย ซึ่งเป็นไปได้ยาก ในที่สุดทางการต้องเลิกคำสั่งนี้และให้เจ้าของวัวรับประกันว่าจะไม่อนุญาตให้นำวัวของตนไปฆ่า

ดาลริมเพิลเน้นว่า เดลีในสมัยของมุฆัลคือการอยู่อย่างปรองดองของชุมชนมุสลิมและฮินดูการสิ้นสุดของราชสำนักซาฟาร์หมายถึงการสิ้นสุดนโยบายขันติธรรมทางศาสนาของมุฆัล และนำไปสู่ปัญหาความขัดแย้งระหว่างชุมชนฮินดูและมุสลิมที่จะยิ่งรุนแรงขึ้นในสมัยที่อังกฤษปกครอง จนนำไปสู่การแบ่งแยกประเทศอินเดียและปากีสถานในที่สุด การสิ้นสุดของราชสำนักมุฆัลทำให้ชุมชนมุสลิมในอินเดียพัฒนาไปในสองทิศทาง หนทางหนึ่งมองตะวันตกเป็นแบบอย่าง เพื่อฟื้นฟูความรุ่งเรืองของมุสลิม อีกทางหนึ่งหันไปสู่รากฐานดั้งเดิมของศาสนาอิสลาม เน้นความบริสุทธิ์ทางศาสนา ซึ่งดาลริมเพิลเสนอว่า ขบวนการที่สองนี้ได้สืบทอดอุดมการณ์ต่อมาจนถึงกลุ่มตาลีบันในปากีสถานและอัฟกานิสถานในปัจจุบัน

ดาลริมเพิลยืนยันว่า สาเหตุของการกบฏครั้งใหญ่ คือ การปะทะทางอารยธรรม แม้จะมีนักประวัติศาสตร์ไม่น้อยที่เสนอว่าการกบฏเกิดจากการต่อต้านนโยบายทางเศรษฐกิจของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษที่ใช้ในดินแดนอาณานิคมอินเดีย ไม่ว่าเรื่องการเก็บภาษีที่ดินสูงเกินไป การผูกขาดตำแหน่งราชการทั้งด้านพลเรือนและทหาร การแย่งตลาดสินค้าและทำลายอาชีพของพ่อค้าช่างฝีมือชาวอินเดีย แต่ดาลริมเพิลแย้งว่าถ้าพิจารณาจากเอกสารของราชสำนักที่เดลีแล้ว สาเหตุหลักของความไม่พอใจ คือ ความกลัวว่าศาสนาดั้งเดิมของตนจะถูกทำลายไป

ในทศวรรษ 1850 มิชชันนารีคริสเตียนทำการเผยแผ่ศาสนาอย่างแข็งขันในอินเดียและได้รับการสนับสนุนจากข้าราชการทหารและพลเรือนของอังกฤษในอินเดีย ทำให้เกิดความหวาดระแวงว่าอังกฤษพยายามจะทำลายศาสนาดั้งเดิมของชาวอินเดีย ในเวลาเดียวกันนั้น การฟื้นฟูทางศาสนาของฮินดูเริ่มเกิดขึ้นแล้วในแถบเบงกอล แต่ที่สำคัญคือ การฟื้นฟูทางศาสนาอิสลามของผู้นำชุมชนมุสลิมที่เคร่งครัดที่ต้องการรื้อฟื้นการยึดมั่นในคัมภีร์อัลกุรอาน ต่อต้านทั้งการเผยแผ่ศาสนาคริสต์และการรับอิทธิพลของฮินดูเข้ามาปะปนในความเชื่อของมุสลิม ซึ่งจะโน้มนำให้เกิดการรวมตัวต่อต้านอังกฤษ

กลุ่มทหารซีปอยที่เป็นกบฏ ทูลซาฟาร์ในวันที่ 11 พฤษภาคม ค.ศ. 1857 ว่า " เราร่วมมือกันเพื่อปกป้องศาสนาและความเชื่อของเรา" (หน้า 22) ต่อมาพวกทหารเหล่านี้ได้ไปชุมนุมกันที่ถนนสายหลักของเมือง ฆ่าคนที่นับถือศาสนาคริสต์ไม่ว่าจะเป็นชาวต่างชาติหรือชาวอินเดีย ชาวอังกฤษที่เปลี่ยนมานับถือศาสนาอิสลามแล้ว ไม่ถูกทำร้าย ในทางกลับกัน ชาวอินเดียที่ไปนับถือศาสนาคริสต์ถูกฆ่าทันที

ยิ่งไปกว่านั้น ประกาศของทางการที่ออกในเดือนกันยายน ในนามของซาฟาร์ ซึ่งเรียกร้องให้ชาวเมืองร่วมมือกันต่อสู้อังกฤษ กล่าวชัดเจนว่านี่เป็นสงครามศาสนา ทำเพื่อให้ชาวฮินดูและมุสลิมที่อาศัยอยู่ในราชธานีนี้หรือ ในหมู่บ้านต่าง ๆ ในชนบทสามารถที่จะปฏิบัติตามความเชื่อทางศาสนาของตนได้ ในพระราชสาสน์ที่ส่งถึงเจ้าและราชาทั่วอินเดีย ขอให้ร่วมมือกันต่อสู้กับอังกฤษก็อ้างถึงการกระทำของอังกฤษที่ย่ำยีศาสนาความเชื่อเดิม เป็นต้นว่า การออกกฎหมายห้ามทำพิธีสตีการอนุญาตให้ผู้เปลี่ยนศาสนาได้รับมรดก การช่วยเหลือสนับสนุนของบริษัทอินเดียตะวันออกต่อพวกมิชชันนารีชาวคริสต์ ตลอดจนข้อกล่าวหาว่า มีการเปลี่ยนศาสนาพวกนักโทษที่ถูกจองจำในคุกของอังกฤษ ในพระราชสาส์นกล่าวว่า ถ้าอังกฤษยังอยู่ในฮินดูสถานต่อไป พวกเขาจะล้มล้างศาสนาของเราได้ อังกฤษเป็นศัตรูร่วมของทั้งฮินดูและมุสลิม ซึ่งต้องร่วมมือกันสังหารให้หมดสิ้นไป เพื่อให้ชีวิตและศาสนาของเราคงอยู่สืบไป (หน้า 220)

นักการทหารชาวอังกฤษบางคนในสมัยนั้น สรุปว่า การกบฏเกิดจากการสมคบคิดของซาฟาร์กับเจ้าราชวงศ์มุฆัลและพวกมุสลิมที่เคร่งครัด แต่ดาลริมเพิลไม่เห็นด้วย จากหลักฐานการไต่สวน พยานคนแล้วคนเล่าให้การว่า ซาฟาร์ไม่ได้มีส่วนรู้เห็นกับการกบฏมาก่อน แต่ทำไมทหารซีปอยที่เริ่มกบฏ ซึ่ง 65% เป็นพวกฮินดูวรรณะสูง กลับมาสวามิภักดิ์ต่อจักรพรรดิมุสลิมและพร้อมใจที่จะร่วมรบเคียงบ่าเคียงไหล่กับนักรบมุสลิมเพื่อฟื้นฟูจักรวรรดิมุฆัล ดาลริมเพิลอธิบายว่า เป็นเพราะในภาคเหนือของอินเดียชื่อเสียงเกียรติยศของราชวงศ์มุฆัลยังคงมีอยู่ในฐานะเจ้าอธิราชที่ชอบธรรม

นอกจากนั้นการที่ซาฟาร์นับถือนิกายซูฟีตามประเพณีที่เคยปฏิบัติในหมู่เจ้ามุฆัลยังส่งเสริมให้พระองค์เป็นที่นิยมในหมู่ชาวฮินดู นิกายซูฟีที่แพร่หลายในอินเดียเน้นขันติธรรมทางศาสนา และยอมรับว่าการแสดงความจงรักภักดีต่อพระเจ้านั้นมีได้หลายหนทาง บทกวีบทหนึ่งของซาฟาร์กล่าวว่า อิสลามและฮินดูมีแก่นแท้เหมือนกัน ราชสำนักของพระองค์เน้นการผสมผสานของอารยธรรมฮินดู-มุสลิม พวกฮินดูเดลีไปจาริกแสวงบุญตามที่ฝังศพของนักบุญซูฟีและท่องบทกวีเปอร์เซีย ในขณะที่พวกมุสลิมก็ทำตามจักรพรรดิที่เคารพยกย่องนักพรตฮินดู และยังทำตามประเพณีพวกฮินดูวรรณะสูงด้วยการดื่มแต่น้ำจากแม่น้ำคงคา เพราะฉะนั้นทหารชีปอยฮินดูจึงไม่รังเกียจเลยที่จะมาอยู่ในร่มธงของจักรพรรดิที่เป็นผู้ปกป้องชาวฮินดู แต่น่าเสียดายที่ซาฟาร์มีพระชนม์สูงเกินไป ไม่ทรงมีพระราชทรัพย์ที่จะอุดหนุนกองทัพ ไม่มีทั้งความสามารถที่จะวางแผนกลยุทธ์ที่เฉียบแหลม ความหวังของพวกกบฏจึงไม่อาจเป็นจริงได้

อังกฤษจับซาฟาร์ขึ้นศาลในข้อหาเป็นกบฏและไม่จงรักภักดีต่ออังกฤษในฐานะคนในบังคับอังกฤษ แม้แต่นักข่าวชาวอังกฤษที่มาสังเกตการณ์ก็ยังตั้งข้อสงสัยว่า ข้อกล่าวหานี้สมเหตุสมผลเพียงไร ดินแดนที่เป็นของบรรพบุรุษของพระองค์ถูกแย่งชิงไปจนเหลือแต่ตำแหน่งที่ว่างเปล่า พระองค์ควรจะจงรักภักดีต่อบริษัทที่แย่งชิงทุกอย่างไปจากพระองค์กระนั้นหรือ ส่วนนักประวัติศาสตร์รุ่นหลังร่วมโต้แย้งว่า ถึงบริษัทจะกล่าวว่าซาฟาร์ทรงรับเงินปีจากบริษัทจึงเท่ากับว่าทรงเป็นคนในบังคับของอังกฤษ แต่ประเด็นข้อนี้ยังคลุมเครืออยู่ เพราะความสัมพันธ์ของบริษัทกับจักรพรรดิมุฆัลนั้น เริ่มต้นจากการที่บริษัทเป็น “vassal” ของจักรพรรดิ แม้ใน ค.ศ. 1833 บริษัทจะเลิกประกาศตัวว่าเป็น vassal ของจักรพรรดิแล้วก็ตาม แต่ทางฝ่ายจักรพรรดิมุฆัลยังไม่ได้ประกาศยกเลิกความเป็นเจ้าเหนือหัวต่อบริษัท ดังนั้นซาฟาร์จึงควรถูกขึ้นศาลในฐานะ กษัตริย์ที่เป็นศัตรูกับบริษัทมากกว่าข้อหาทรยศ

แม้ว่าการกบฏครั้งใหญ่ในอินเดียจะเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นมาแล้วเมื่อร้อยห้าสิบปีก่อน แต่เรื่องราวที่ดาลริมเพิลนำเสนอนั้นแสดงให้เห็นว่า

การปะทะทางอารยธรรมไม่ใช่เรื่องใหม่ในศตวรรษของเรา และเช่นเดียวกับที่อมารตยา เซน นักเศรษฐศาสตร์ที่มีชื่อเสียงชาวอินเดียเคยกล่าวไว้ ดาลริมเพิล เห็นพ้องว่า ครั้งหนึ่ง ชาวฮินดูและมุสลิมเคยอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติภายใต้ทัศนคติที่เปี่ยมด้วยขันติธรรมและเน้นความปรองดองของราชสำนักซาฟาร์ แต่อังกฤษได้ถอนรากถอนโคนความเป็นพหุนิยมและการผสานวัฒนธรรมของพวกมุฆัลไปเสียสิ้น

ดาลริมเพิลทิ้งท้ายว่า ไม่มีอะไรที่จะทำอันตรายต่อแนวทางสายกลางของศาสนาอิสลามได้ยิ่งไปกว่าการแทรกแซงอย่างดุดันและก้าวร้าวของโลกตะวันตกต่อโลกตะวันออก การกระทำเช่นนี้ทำให้ชาวมุสลิมทั่ว ๆ ไป กลายเป็นมุสลิมหัวรุนแรงและเพิ่มพลังให้แก่พวกคตินิยมสุดขีด (Extremists) ประวัติศาสตร์ของมุสลิมสายเคร่งครัดและประวัติศาสตร์จักรวรรดินิยมตะวันตกจึงเกี่ยวพันกันอย่างใกล้ชิด และเขายังยกคำกล่าวของนักปราชญ์ในอดีต มาสรุปว่า ผู้ที่ไม่เรียนรู้จากประวัติศาสตร์ก็หนีไม่พ้นที่จะทำให้ประวัติศาสตร์ซ้ำรอย